

טיול לשוני בגן שיר השירים

שמונה פרקים בלבד יש בה במגילת שיר השירים, אולם משופעת היא בתיאורי טבע רבים, מְשָׁל פרקים רבים היו בה.¹

אנו נטייל בשבילי מגילה זו וניטול מִגְנָה מספר פריטים מעולם הצומח וננתחם ניתוח פילולוגי תוך התייחסות בוטאנית אליהם. לעתים ישמשו הדברים בסיס לניתוח פילולוגי מעבר לפריט הנדון.

א. שְׁמַנֵי נִטְרָה את הכרמים כרמי שלי לא נִטְרָתִי (שה"ש א ו)

הנערה מתלוננת, שהפקידה לשמור - נִטְרָה² את הכרמים - ולכן שזפתה השמש והיא שחורה. שורש צורה זו הוא נטר.

השורש נטר קרוב אל השורש נצר - משמעות שניהם היא שמר (חצר המִטְרָה - ירמיהו לב ב, שורש נטר - חצר שמורה, בית סוהר). זוהי גם משמעות נטר בארמית ובערבית. מספר היקרויותיו של השורש נטר במקרא הוא תשע: במשמעות שמירה ממש ובמשמעות מושאלת - שמירת שנהא בלב (לא תקם ולא תטר - ויקרא יט

¹ ראה רשימה מלאה של הצמחים שזכרו בשה"ש:

* י' פליקס, בתוך **שיר השירים, דעת מקרא**, מבוא, עמ' 17-20.

* הנ"ל, **שה"ש - טבע עליה ואליגוריה**, עמ' 23-36, הוצאת החברה לחקר המקרא בישראל (ספריית מעריב), ירושלים תשל"ד.

* הנ"ל, **טבע וארץ בתנ"ך**, עמ' 364-368, הוצאת מס, ירושלים תשנ"ב.

² זוהי צורת הבינוני ליחידה בבניין קל. ניקוד הצורה אינו רגיל. בד"כ נאה צורה זו במשקל סגולי (עתליה מִלְכָּת - מל"ב יא ג, ירכך נִפְלָת - במדבר ה כא ועוד). פעמים במשקל קוֹטְלָה (האמָרָה בלבבה; וזרעו מִשְׁלָה לו - ישעיהו מ י ועוד) ופעמים נדירות במשקל נִטְרָה (בצירי תחת עי"ן הפועל: אש אוֹכְלָה - ישעיהו נט 1. בשורש אכל באות שלוש הצורות - אש אוֹכְלָה; גם בישעיהו ל ל, ושם לג יד; וכן בשני המשקלים הקודמים: אש אֹכְלָת - שמות כד יז, אש אֹכְלָה - דברים ט ג). נִטְרָה היא, אם כן, צורה נדירה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יח).³ שורש **נצר** לעומתו פורה יותר במקרא ומניין היקרויותיו עולה על ששים. מספר פעמים קיימת תקבולת בפסוק בין שורש **שמר** לשורש **נצר** :

* כי **שמרו** אמרתך ובריתך **ינצרו** (דברים לג ט)

* **ישמרו** חקיו ותורתיו **ינצרו** (תהלים קה מה)

בעבר, שימשו בעברית שלושת השורשים - שמר, נטר, נצר - במשמעות קרובה מאוד,⁴ וייתכן מאוד ששלושתם שימשו אף בשמית הקדומה (פרוטו שמית), במשך הזמן העדיפה העברית את **שמר** על **נצר** ועל **נטר**.⁵ לעומתה משתמשת הארמית בדרך כלל בשורש **נטר** ופעמים בשורש **נצר** :

* **לנצר** ארחות משפט ודרך חסידיו **ישמרו** (משלי ב ח. תרגום : **למנטור** ארחתא דדינא וארחתא דצדוקין **ננטרו**).

לעומת זאת :

* מזמה **תשמרו** עליך תבונה **תנצרכה** (שם ב יא. תרגום : תרעיתא **תנטור** עלך **ביונתא תנצרך**).

העיצורים טיית וצד"י (וגם קו"ף) מכונים עיצורים נחציים ויש ביניהם קרבה פונולוגית. העיצור טיית בשורש **נטר** מקביל לעיצור צד"י בשורש **נצר**. מקבילות כאלו - צ=ט - באות לידי ביטוי במספר זוגות מלים - עברית/ארמית, במסגרת תופעה הקרויה 'מעתיק עיצורים', שבה עיצור מסויים בשפה מתחלף באופן קבוע בעיצור אחר בשפה אחרת מאותה משפחת שפות. לדוגמה : צהריים - טיהרא, צבי - טביא, ציפורן - טופרא, קיץ - קיטא ועוד.

לעתים מנצלת העברית מקבילות אלו ומעשירה את אוצר המילים שלה. למשל - ציפורני בעלי חיים מכונות **טפריים**, **קיטא** שימשה בסיס למילים **קיט וקיטנה**, השורש **רהט** (=רוץ) הוא שורשן של המילים **רהוט, רהיטות** ועוד.

³ פעם נוספת בא שורש **נטר** הארמי : ומלתא בלבי **נטרת** (דניאל ז כח)

⁴ ייתכן ש**שומרה** שבמשנה (שומרה] כך מנוקד בכתב יד קופמן של המשנה] שבכרם גבוהה עשרה ורחבה ארבעה - כלאיים ה' ג', וכן : עירובין ב' ה' ובבא בתרא ד' - ח', ט') - גלגולה של המלונה המקראית (=סוכת השומר שבשדה או בכרם : "כסוכה בכרם כמלונה במקשה" - ישעיהו א ח) - נוצרה במשקל **נטרה** : שורש **שמר** (מצוי ונפוץ) - במשקל נדיר.

⁵ פעמים חוזרת העברית החדשה לשורש עתיק זה : זוכרים אנו את ה**נוטרים** (שוטרים) שלפני קום המדינה ; וכן בעברית של ימינו - **נטור** במשמעות השגחה או מעקב, כגון בתחום תעופה (**נטור** רעש המטוסים בסביבת שדה התעופה) או בתחום הרפואה (מעקב אחר דפק לב העובר או התכווצות הרתם - monitoring).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הפלגנו בהסברנו הדקדוקי, ולא שתנו אל לבנו שהנוטרה נותרה לבדה בכרם, שזפתה השמש, והיא - את כרמה שלה טרם נטרה!

ב. אני **חבצלת השרון** שושנת העמקים (ב א)

החבצלת מוזכרת בתנ"ך פעם נוספת בלבד:

* יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח **חבצלת** (ישעיהו לה א)
החבצלת המוזכרת בישעיהו מבטאת בפריחתה את הפרחת דרכם של הגאולים, ואילו בשיר השירים נמשל יפי הרעיה ליופיה של החבצלת.

החבצלת מזוהה במקורותינו⁶ כשושנה, כנרקיס, כסתוונית, כחבצלת החוף, כצבעוני השרון ואף כשם כללי לפרח. המזהים השונים הסתמכו בזיהוייהם על צליל המלה וכן על חלקים שבצמח.

לא ברור אם השורש הוא **חבצ** (חבצלת) או **בצל** (חבצלת). נראה, שבצל הוא השורש, כיוון שיש בפרח בצל, ואם כך יש להסביר את תוספת החי"ת שבראש המלה. המדרש (שהש"ר ב' ג') נותן טעם לתוספת החי"ת:

לא היא חבצלת ולא היא שושנה? אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת, הגדילה קורא אותה שושנה. ולמה נקראת חבצלת - שחבויה בצלה.

ובכן, נחלקת המלה לשניים - **חבויה בצל**, ושני מפרשי המדרש (שם - עץ יוסף וענף יוסף) נותנים הסברים בוטניים לתופעת החבצלת, אולם אינני רואה כאן בסיס מוצק - פונולוגי או מורפולוגי - לאטימולוגיה זו.⁷

החוקר עמנואל לב (לף) מציע לזהותה - מטעם אטימולוגי - עם הסתוונית: **חצי בצל**, וזאת על פי צורת פקעת הסתוונית הנראית כחצוייה.

כך או כך, נראה שהגוון הלבן של הפרח משך את עינה של הרעיה פֶּהַת העור המעידה על עצמה - שחורה אני ונאווה.

⁶ ראה י' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, עמ' 242-243, מסדה, ר"ג 1968.

⁷ אף ההסברים הבוטניים שניתנו ע"י מפרשי המדרש אין בכוחם להצניע או לעמעם את האטימולוגיה המדרשית שנקטה ע"י המדרש אף כאן - אטימולוגיה המסתמכת פעמים הרבה בעיקר על צליל המלה. יחד עם זאת, יש לציין שכמעט כל הסבר אטימולוגי שמביא המדרש, יש לו על מה לסמוך מבחינה פונולוגית. לדוגמה, מצאו כתוב בתורתו של ר' מאיר (כנראה בשולי הגיליון): הנה **טוב מות** (תחת **טוב מאד** - ב"ר ט" ה'), וכן - **כתנות אור** (תחת **כתנות עור** - שם כ' כ"ט). ר"מ ודאי לא היה דורש דרשתו זאת, לולא היה מודע לתופעת ערעור הגרוניות (השמטת אל"ף, חילופי אל"ף ועי"ן ועוד) בתקופתו (מאד -> מות; אור -> עור).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג. אפריון⁸ עשה לו המלך מעצי הלבנון (ג ט)

שבעים ואחת היקרויות ללבנון במקרא. משמען של רוב ההיקרויות - רכס ההרים הגבוהות שמצפון לארץ ישראל או כינוי לחבל ארץ:

- מקום הרים ירכתי לבנון (מל"ב יט כג)
- וישלחם לבנונה עשרת אלפים (מל"א ה כח)
- וכל הכנעני ... ישב הר הלבנון (שופטים ג ג) ועוד

אולם פעמים בא הלבנון במקרא במשמעות עץ או יער (כאשר מובן שהכוונה היא לעץ הלבנון או ליער הלבנון):

- ויך שרשיו כלבנון (הושע יד ו)
- ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון (שם שם ז)
- ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול (ישעיהו י לד)

וכן -

מראהו כלבנון בחור כארזים (שם ה טו)

אילו הם עצי הלבנון? במלכים ב' (יט כג) מוזכרים שניים מהם:

- אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחור ברשיו

וכן -

עצי ארזים ברושים ואלגומים מהלבנון (דה"ב ב ז)

שניים מעצים אלו מוזכרים אף בשיר השירים ומושמים בפי הרעיה המהללת את משכנם:

- קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז)

חולמת היא הרעיה על בית המקורה בארזים (בערבית - ארז) = עמד בחוזקה [וגם קבץ] ומרוהט ברותים⁹. אין הכוונה שהרהיטים שבבית עשויים ברותים, אלא

⁸ נראה שהיתה זו מיטת החתן. כך גם במשנה: "ורבותינו התירו שתצא כלה באפריון בתוך העיר" (סוטה ט' י"ד). השבעים תרגמו מלה זו בשה"ש (פריאון – Φορειον). קשה להניח שמלה זו באה לשה"ש מן היוונית. הסברה אומרת שהשבעים תרגמו מלה זו עפ"י צלילה, מה גם שקשה להסביר בדרך זו האל"ף הפרוסטטית. ראה על כך אנציקלופדיה מקראית, אפריון, כרך א', עמודות 504-505.

⁹ ראה על הארז ועל הברוש ועל השימוש שנעשה בהם, במאמרו של ישראל רוזנסון - הארז במקורותינו, בתוך סיני, תשמ"ג, עמ' קמ"ב-קנ"ח.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

רהיטנו כאן אף הם במשמע **קורות** (הבית). כך מתרגמים השבעים והוולגטה¹⁰, וכן בסורית כהטא - קורה או קרש; ו**ברותים** - מה הם? נראה שאלו הם ברושים. בארמית - **ברותא**¹¹. שם זה עבר גם ליוונית - Brathy, ולרומית - Bratus.

בסיפורו של ר' יהודה בר אלעי, בדבר הארז המתאים לטהר בו את המצורע, מעיד ר' טרפון כי השתמש בענף של **ברות** (כנראה - ברוש) לטהרת מצורעים¹².

בתקופת המשנה נמנה הברוש עם אחד ממיני הארזים: "אמר ר' יהודה ארבעה מיני ארזים הם - ארז, קתרוס, עץ שמן וברוש"¹³.

האומנם הברוש הוא הברוש המוכר לנו? פליקס¹⁴ מציע שלושה זיהויים: הברוש המוכר לנו, אורן ירושלמי ו-Junqoro. נגה הראובני¹⁵ טוען שאין הוא הברוש המוכר לנו (Cupressus) אלא התאשור שבמקרא (גדל **ישר** - שם עמ' 126).

הסוג השלישי בזיהויו של פליקס נפוץ בהרי החרמון והלבנון ונקרא בפי התושבים - **ברותא** (ברותא). הוא זקוף וגבוה ומשמש לתעשיית בניין ורהיטים.

אין להתפלא, אפוא, שהרעייה חלמה על **קרות בתינו ארזים** (גדלים בלבנון, גבוהים, ירוקי עד, גדילתם איטית, ענפיהם מאוזנים וארוכים, עץ ריחני, מגובש וחזק) וכן על - **רהיטנו** (כאמור - קורות הבית) **ברותים** (ברושים).

¹⁰ ראה מילון בן יהודה, ערך **רהיט** (רחיט - כתיב)

¹¹ מוכר מעתק ההגאיים ש/ת: **שלוש/תלת, שור/תור, שלג/תלגא** ועוד. העברית החדשה מנצלת אף מעתק זה (ראה לעיל, מעתק צ-ט) ביוצרה מלים חדשות: שן **תותבת** (תחת **תושבת**, התפוסה), **מתומן** (תחת **משומן**, התפוס), **תעשיות עתירות** מדע (תחת **עשירות**) ועוד.

¹² תורת כהנים מצורע, פרשה א' י"ג; מהד' ויס דף ע' ע"ב.

¹³ ראש השנה כ"ג ע"א. יש שהגדילו את מספרם לעשרה (שם), ואף לעשרים וארבעה הגיעו: "ארבעה ועשרים מיני ארזים הן ומכולן לא פירש הכתוב אלא שבע בלבד (ירושלמי כתובות, ל"א ד' - ספ"ז).

¹⁴ י' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, עמ' 79, ר"ג 1968. 15.

¹⁵ נ' הראובני, **שיח ועץ במורשת ישראל**, עמ' 102, נאות קדומים 1980.